

XIX. Asır Türk-Fransız İlişkilerinde Dönüm Noktası: Napolyon'un Mısır'ı İşgali ve Sonrası Oluşan Diplomatik Durum

Turning Point of The XIX Century Turkish-French Relations: Napoléon's invasion of Egypt and The Ensuing Diplomatic Situation

Dr. Yaşar DEMİR *

Özet :

Osmanlı-Fransız diplomatik ilişkilerinin seyrinde kurumsal inisiyatifler kadar kişisel inisiyatifler de önemli rol oynamıştır. Bunlardan en önemlisi de ikili ilişkilerde var olan güvensizliğin artık kökleşmesine neden olan Napolyon Bonaparte'dır. Fransa'da 1789 devrimi sonrası oluşan sosyo-politik ortam, İngiltere ile olan ilişkiler ve Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu askeri durumunun da etkisiyle Mısır'ın işgaline zemin hazırlamıştır. Mısır'ın işgali uzun bir süredir -çalkantılı da olsa- devam eden müttefiklik çerçevesinde gelişen ilişkilere darbe indirmiştir. Fransa bu girişimiyle Mısır'ı sömürge haline getirip İngiltere'nin Akdeniz ve Hindistan ticaretine darbeyi vurmaya hedeflemiştir. III. Selim'in reformlar yaparak devletin işleyişinde yeni düzeni kurma çabası içerisindeyken gerçekleşen bu olaya tek başına cevap verememiş ve topraklarını koruyamamıştır. Fransa'ya karşı ittifaklar arayışına girerek İngiltere ve Rusya'nın desteğiyle Fransız işgaline son verebilmiştir. Gelişen süreçte İngiltere Mısır'a yerleşmeyi gündemine almıştır. Çok geçmeden iç sebeplerden ötürü Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa Babıâli'ye başkaldırmış ve bu durum Batılı devletlerin Mısır'a yönelik emperyalist amaçlarından ve II. Mahmut döneminin askeri-ekonomik durumunun vahametinden dolayı uluslararası soruna dönüşmüştür.

Anahtar kelimeler: Türk-Fransız İlişkileri, Kolonyalizm, III. Selim, Napolyon Bonaparte, Mehmet Ali Paşa, Fransa'nın Mısır politikası

* Institut Prive Buhara de France Müdürü, dr.yasardemir@gmail.com

Abstract :

Personal initiative has played an important role in the course of Ottoman-French diplomatic relations. The most significant example to this is Napoléon Bonaparte who caused the already existent distrust to have established roots. The socio-political environment that emerged after the 1789 revolution in France set ground for the invasion of Egypt aided by the relations with England and the condition of the Ottoman State military. The invasion of Egypt dealt a blow to the relations developing along with the long lasting albeit turbulent alliance. With this endeavor, France aimed to colonize Egypt and deliver a setback to England's trade in the Mediterranean Region and India. Selim III was unable to respond to this set of events unaided and failed to preserve the territorial integrity. In search of an alliance against France, he finally ended the French occupation with the support of England and Russia. In the subsequent course of events, England included establishing settlements in Egypt in its agenda. Before long, the Governor of Egypt Mehmet Ali Pasha rose up against the Sublime Porte, and due to the Western States setting their sights on Egypt and the severity of the economic and military conditions during the rule of Mahmud II, this rebellion evolved into an international issue.

Key words: Turkish-French relations, Colonialism, III. Selim, Napoleon, Bonaparte, Mehmet Ali Pasha, the Egyptian policy of France

Giriş :

Fransa modern tarihinde Napolyon kimilerince bir mit, gizemi çözülememiş büyük komutan ve devlet adamı, modern çağın Büyük İskender'i olarak kabul edilmektedir. Duyulan bu ilgi sayesinde özellikle politikaları üzerine araştırmalar yayınlanmaktadır. Sadece Fransa'da iki binin üzerinde eserin mevcudiyeti kendisinin ne derece önemsendiğini göstermektedir. Yazılanların birçoğunun Napolyon hakkındaki bilgi tekrarlarından ibaret olduğunu da belirtmek gerekir.

O'nun Osmanlı ile olan ilişkileri üzerine günümüzde gerek Fransa gerek Türkiye tarafında ayrıntılı ve doyurucu bilgilerle mücehhez fazla bir çalışma yapılmamıştır. Bu alandaki boşluğu araştırmacılara hatırlatmak ve yapılacak çalışmalara yardımcı olmak, Fransız kaynaklardan elde edilen bilgilerle Türk kaynaklarında sunulan bilgilerin harmanlanmasıyla oluşan yeni bilgileri bilim dünyasına sunmak amacıyla Napolyon Bonaparte döneminde Fransa'nın Mısır iştahı ve ikili ilişkilerin seyrinde meydana getirdiği sarsıntıyı genel hatlarıyla yansıtacağız. Kişiliği etrafında geliştirilen politikalar işgal öncesinde, esnasında ve sonrasındaki kişisel girişimlerinin de Mısır meselesi etrafında gelişen Osmanlı-Fransız münasebetlerinde etkili olduğu görünmektedir. Çalışmamızda bu konuyu da ele alacağız.

Napolyon nasıl kabul edilirse edilsin, akademisyenlerin ortak görüşü kendisinin özellikle Adriyatik'teki adaları ve son olarak da Mısır'ı işgaliyle iki ülke ilişkilerinde bugün bile etkisini devam ettiren bir süreci başlatmış olduğudur. Bu dönemle ilgili olarak en sık sorulan soru neden ikili münasebetler ekonomi, kültür ve

diplomasi alanlarında yolunda giderken böyle bir maceraya kalkışıldığı sorusudur. Ortaya çıkan sorunsalın günümüzde Fransa'da bir mit gibi kabul edilmesi ilginçtir ve üzerinde durulması gereken bir konu olarak karşımızdadır.

Fransa'nın politikasına genel hatlarıyla bakıldığında, devrim sonrası doğan eşitlik ve hürriyet fikirleriyle billurlaşan politik ortamın tılsımının fazla sürmediğini ve sömürgecilik anlayışının, direktuarlık döneminde¹ yeniden neş vü nema bulduğunu görmek mümkündür. Bu meyanda Fransa'nın en güçlü rakibi İngiltere'dir ve bu devletin gücünün kırılacağı en önemli yer de Akdeniz'dir. Binaenaleyh böyle bir amaca istinaden Mısır'ın işgaline ilk hedef olarak Quai d'Orsay'de şekillendirilen genel bir politik bakış açısının sonucu olarak karar verildiğini söylemek mümkündür.

18. yy'ın sonlarında ve 19. yy başlarında Fransa emperyalist politikaların peşine düşmüştür. Ancak rakipsiz değildir. İngiltere sahip olduğu deniz kuvveti sayesinde Dünya'da yeni bir güç merkezi oluşturmuştur. Bu arada gittikçe güçlenen Rusya, Fransa çıkarlarını tehdit etmeye başlamış ve mutlaka durdurulması gereken bir başka sömürgeci bir güç durumuna gelmiştir. Küçük Kaynarca Anlaşması'yla sonuçlanan süreç 1763'de Leh kralı III. Auguste'un ölümüyle birlikte başlamıştır. Rusya fırsattan istifade ile Lehistan işlerine karışmaya çalışmış, Osmanlı sınırına yakın Kırım Hanlığı kontrolündeki yerlere kaleler inşa ettirerek kışkırtıcı bir tutum sergilemiştir. Bunun yanında Lehistan'daki Katoliklerin birleşmesine tepki göstererek bu grubu asi olarak nitelendirmesi ve üzerlerine yürümesi sonucu ahalinin Osmanlı topraklarına girmesine rağmen bir kısım Müslümanları da katletmesi bardağı taşıran son damla olmuştur. Osmanlı Devleti duruma tepki göstermiş ve bunu savaş sebebi saymıştır.²

Uzunca süren bir savaş hali Rusların ansızın Çeşme'de Osmanlı donanmasını yakmasıyla Babıalı için felakete dönüşmüştür. Habsbourgların da girişimiyle Küçük Kaynarca Anlaşması müzakerelerden sorumlu Ahmed Resmi Efendi tarafından 21 Temmuz 1774'de imza edilmiştir.³ 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması'nın 7. maddesi özellikle Yakındoğu'da Rusya'nın Ortodoks Hıristiyanlarının hamiliğini üslenmesi sonucunu doğurmuş⁴ ve böylece Rusya sıcak denizlere inme imkânına kavuşmuştur. Tabiatıyla bu durum Fransa'nın çıkarlarına zarar vereceği gibi, Doğu Hıristiyanlarının hamiliğini de üslenen Rusya'nın Fransa'nın dini prestijini de ortadan kaldırması işten bile değildi. Bunun için Fransa'da oluşan dış politika-göre; Osmanlı Devleti Rusya ile yapacağı savaşta desteklenecekti. Bu meyanda

¹ 1795 yılında Fransada Direktuar Yönetimi kurulmuştur. Konvansiyon Meclisi döneminde yürütme gücü beş kişiden oluşan ve meclis tarafından seçilen Direktuar adı verilen kurula verilmiştir. Cevdet Paşa Direktuar idaresini Müdiran-ı Cumhuriyet olarak tarif etmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih 1789-2001*, 2008, s. 19. ayrıca bkz: Kamuran Şimşek, *Tarih-i Cevdet'e Göre Napolyon Ve Mısır Meselesi*, Denizli, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2012.

² Ömer Gezer, *Osmanlı Diplomasisinde Denge Politikaları 1774-1829*, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı basılmamış yüksek lisans tezi, 2006, s. 37-38.

³ Gezer, *a.g.e.*, s. 52.

⁴ Ayla Efe, "Silistre Eyaletinde Osmanlı-Rus Savaşları, Küçük Kaynarca'dan Berlin'e", *Ankara Üniversitesi OTAM Yayınları*, sayı: 19, 2006, s. 139.

Büyükelçi Choisseul Gouffier, Quai d'Orsay'e yazdığı notunda Fransız tüccarların mutlaka Karadeniz'e açılmasının önemine işaret etmekteydi.⁵

Diğer taraftan 1535'de elde ettiği Kapitülasyonlarla Akdeniz'de Avrupalı tek müttefik güç olarak kabul edilen Fransa, XVII. asrın ikinci yarısından sonra artık bir dünya gücü haline gelen İngiltere ile Yakındoğu'da karşı karşıya gelmiştir. Gerçek olan şudur ki, Fransa Akdeniz hususunda İngiltere'den çekinmiştir. Nitekim İngiltere'nin gittikçe artan itibarı, 1789'daki devrim hareketlerinden iyice yıpranan Fransızların çaresizlik içinde İngilizleri takip ederek onları yalnız bırakmama stratejisine sarılmaları sonucunu doğurmuştur. Netice itibarıyla Fransa'daki iç politik gelişmeler, dış politikada cereyan eden sert rekabette olumsuz etki meydana getirmiştir.

İç politik duruma gelince, cumhuriyetçiler kıralı idam ettikten sonra Fransız kültürünü ve devrimini dünyaya duyurma gayreti içersine girmişlerdir. Habsbourglar muhtemel bir yayılmadan tedirgin olmuşlardı. İmparator II. Friedrich Wilhem bir deklarasyon yayınlayarak duruma müdahil olacaklarını duyurmuş ve Fransa ile Habsbourglar arasında savaş başlamıştır.⁶ Sosyolojik olarak tüm devrimlerde başka düzenleri ve milletleri etkileme eğilimi bir vakıadır. Devrimden hemen sonra İstanbul'da da 3 renkli kokartın taşındığı gösteriler, Yakobenler kulübünün açılması bunu göstermektedir.⁷ Netice itibarıyla bu politik değişim anında İngilizler nezdinde aks-u amal bulmuş ve İngilizler bu Fransız stratejisini "casus belli" şeklinde kabul etmişlerdir.⁸

Fransa'da meydana gelen bu değişikliği başlangıçta Babıâli, Avrupa'nın birbirine düşmesini ve hanedanların yıkılmasını sağlayacak olan devrimi kendi varlığı için hayırlı bir iş olarak görmüştür. Ancak bu teveccüh fazla uzun sürmemiş, Fransa'nın ilk önce Adriyatik'te Osmanlı toprağına tecavüzü ve sonra da Mısır'ı işgaliyle ilişkiler bozulmuştur. Orhan Koloğlu'nun belirttiği gibi Mısır işgalinden bir yıl önceki Fransa'nın ve devrimin Osmanlı nezdindeki itibarıyla, bir yıl sonraki dönem arasında tamamen tezat bir durum oluşmuştur. Devrimi tanıtıcı broşürlere ve toplantılara göz yumulurken, işgalden hemen sonra bizzat Babıâli, basın yoluyla devrimin ve önderlerinin dinsizliği yaymayı hedefledikleri yönünde halkı ve dünya kamuoyunu bilgilendirme yoluna giderek Fransa'ya bir nevi tepkisini ortaya koymuştur.⁹

⁵ Gouffier'in Montmorinè raporu, 10 Ağustos 1787, Quai d'Orsay arşivi, Turquie serisi, correspondance, c. 176.

⁶ Bruun Geoffrey, "The Balance Of Power During The Wars 1792-1814", *The New Cambridge Modern History, c. IX, War and Peace in an Age of Upheaval 1793-1830*, Cambridge, Ed: C. W. Crawley, 1969, s. 253.

⁷ Koloğlu Orhan, "Fransız devrimi ve Osmanlı diplomasisi", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 yıllık süreç sempozyumu bildirileri*, Ankara, TTK, 1997, s. 16.

⁸ Driault Edouard, *La politique orientale de Napoléon, Sébastiani et Gardane, 1806-1808*, Paris. Edition Félix Alcan, 1904.

⁹ Bahsedilen Babıâli'nin tutumunu yansıtan Reisülküttab Atuf Efendi'nin layihası için bakınız: Koloğlu Orhan, "Fransız Devrimi ve Osmanlı Diplomasisi", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, TTK, 1997, s. 18.

Gelinen noktada Fransa Osmanlı Devleti ile hasmane bir tutum içersine girmiş, Karadeniz ve Akdeniz’de rakip olduğu Rusya ile müttefik olmuştur. Çelişkili olarak görünen bu ittifaklık ve düşmanlıklarda konjonktür veya dış politik etkilerden çok kişisel inisiyatiflerin ön plana çıktığını müşahede edebiliriz. Özellikle Fransız diplomatların eğilimlerinin dış politikalarına yansımından dolayı ikili ilişkiler belli bir düzlemde seyretmemiş ve inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Fransız Dışişleri Bakan vekili Volney, Rusya yanlısı olup Katerina’dan taltif görürken, buna karşı Paysonel de Fransız Dışişlerine karşı bir eser yazarak Osmanlı’nın bütünlüğünü savunması bu çift başlılığa en önemli örnektir. Bu anlamda Fransa Dışişleri’nde tam bir bölünmüşlük hâkim olmuştur.

Osmanlı-Fransız ilişkileri de söz konusu şahısların reelpolitige dayanmayan, çoğu dini eksenli olan şahsi politikalarından etkilenmiştir. Bunlardan en önemlisi Büyükelçi Gouffier’dir. *Voyage pittoresque de la Grece* adlı eseriyle Yunan istiklalden bahsetmesi iki ülke ilişkilerinde önemli bir olay olmuştur. Babıâli’nin tepkisiyle Gouffier bunu Katerina’ya hoş görünmek için yazdığını belirterek mevcut tepkiyi azaltma yoluna gitmiştir.¹⁰ Ancak Gouffier’in eserde kaleme aldığı konu alalade bir husus değildi. Daha Kral IV. Henri’ye sunulan planlarda, Osmanlı Devleti’ne yönelik girişilecek bir saldırıda Mora’daki Rumların Fransa’ya destek verecekleri gündeme getirilmişti. Giovanni Fantin Minotto tarafından 1609 yılında hazırlanan *Histoire de l’Empire otoman* adlı eserde¹¹ daha önce yakın arkadaşı ve aynı zamanda IV. Henri’nin hizmetçisi ve yakın adamı olan Manuel de Cerigo’ya gönderdiği mektubunda Kralın Türklere karşı harekete geçmek için teşvik edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bunun için özellikle Archipel Adaları ve Girit’in olası bir harekât esnasında Osmanlı idaresine karşı çıkmaya hazır olacağından bahsetmekte ve halkın kıyımı için de çalışacağını ileri sürmektedir. Giovanni, bu proje için 25 kalyon-galere, 10 küçük gemi, 5-6 gemilik inşaat malzemesi(bundan amaç kalelerin güçlendirilmesidir) temin edebileceğini buna ilaveten de Kralın 80 gemi, 15 bin silahşör ve 25 bin kişilik deniz askerinden mürekkep bir orduyla saldırması durumunda 60 bin kişilik bir Rum ahalinin de desteğe hazır olduğunu belirtmektedir.¹² Rumlarla ilgili söz konusu olan ifadeler, o tarihte sadece alt yapısı olmayan bir temenniden öte değildi. Gouffier ise, Ruslarla yapılacak bir ittifakın Osmanlı Devleti’ne karşı olacağını bilerek düşmanca bir tavır sergiledi. Buna ilaveten yazısıyla ilk defa Yunan istiklali resmi ağızdan Fransızlarca dillendirilmiş oldu. Esasen Fransız İhtilali’nde etkin olan sermayeyi elinde bulunduran elitist zümrelerin idare ettiği burjuva sınıfı, o dönem Yunanlılar da görünmeye başlamış ve bu sayede Fransız devrimine sempati duyan bir kitle de oluşmuştu.¹³ Sonuçta Fransızların XIX yüzyılın başında Mısır işgali öncesi Osmanlı hakkında besledikleri niyetin ilk emareleri görünmeye başlamıştı.

¹⁰ Quai d’Orsay arşivi, Turquie serisi, memoires et documents, c. XIV, Notion sur l’état actuel de l’Empire otoman adlı not.

¹¹ Giovanni Fantin Minotto, *Histoire de l’Empire ottoman*, Paris, t.3, 1609, s. 859.

¹² Giovanni, *a.g.e.*, s. 860.

¹³ Loules Dimitris;çev. Kaya Selda “Fransız Devrimi’nin Yunanistan’daki Etkisi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi* Cilt: 15 Sayı:26 Yayın Tarihi: 1991, s. 291.

Yüzyıllardır mecrasında yürüyen ve Osmanlı'nın kadim dost olarak nitelediği Fransa ile ilişkiler nasıl bozulmuştur sorusu ikili ilişkilerin anlaşılması anlamında en can alıcı soru olarak ortaya çıkmaktadır. Avusturya ile yapılan barışın akabinde Fransa Adriyatik'te 7 adayı işgal ederek doğrudan 1797'de Osmanlı Devleti ile komşu olmuş ve toprak üzerinden de ilişkilerin seyredeceği yeni bir dönem başlamıştır. Bundan böyle Napolyon tarih sahnesine çıkmış ve çatışmacı bir politikayı benimseyerek ikili ilişkilerin düzenini kökünden sarsacak politikaların ilk işaretlerini vermeye başlamıştır.

Tarihte beklenmedik anda ortaya çıkan gelişmelerin ülkelerin hatta dünyanın tarihinde köklü değişimleri tetiklediği olaylar çokça bulunmaktadır. Bunların en önemlileri arasında sayılabilecek bir olay Fransa'da yaşanmıştır. Sıradan bir topçu teğmeni olan hatta işsizlikle karşı karşıya kalıp da Osmanlı Devleti'nin o tarihlerde topçu istihdam etme furusına kapılarak Osmanlı Devleti'nde istihdam edilmek için bizzat dilekçe¹⁴ veren Napolyon'un muhteşem ve sıra dışı yükselmesi olayıdır. 4 Ekim 1795 günü Paris'te kraliyetçilerin bastırılmasında Fransa İç kuvvetler komutanınca görevlendirilen Bonapart'ın kaderi bu olaydan sonra değişir. Halkın üzerine Dünya tarihinde ilk defa topla ateş ederek isyanı bastıran kişi olarak olmasına rağmen cumhuriyetçiler tarafından adeta kurtarıcı mesabesinde görülür ve Komutan Barras'ın yerine geçerek Fransa İç kuvvetleri komutan olur.

Bir yıl sonra İtalya'ya düzenlediği seferle artık gücünü perçinleştiren Napolyon, ileri bir adımla Adriyatik'e saldırarak Osmanlı ile sınırın oluşmasına neden olur.¹⁵ 18 Nisan 1797'de Avusturya'ya karşı kazandığı zafer, Fransa'da Osmanlı ile ilişkilerin¹⁶ yeniden gözden geçirilmesi fikrini doğurmuştur. Osmanlı'nın varlığı tartışılmaya başlanmış ve hatta paylaşılması fikirlerini bile söyleyen diplomatik çevreler oluşmuştur. Buna ilaveten artık Fransa'nın politikalarında Napolyon belirleyici bir aktör haline gelmiştir.

Fransa'nın dış politikasının konjonktüre bağlı olarak şekillendiği ortadadır. İhtilalle birlikte başlayan durağanlık, Napolyon'un başa gelmesi ve Austerlitz galibiyetiyle birlikte başlayan zafer sarhoşluğu emperyal güç olma sevdasına dönüşmüştür. İleri bir adımla Venedik'e ait yerlerin kendine ait olduğu¹⁷ iddiasını hayata geçirmek Fransa'da artık dış politikada en öncelikli hedef haline gelmişti. Bu politikanın mimarı ünlü diplomat Taleyrand olmuştur. Direktuar idaresine karşı kendi içinden gücünü perçinleştirme planları yapan Taleyrand, ancak askeri bir başarının ardından politik olarak Fransa'da varlığını devam ettirebileceğinin far-

¹⁴ Bahsedilen dilekçe için bakınız: Soysal İsmail, *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız diplması münasebetleri (1789-1802)*, Ankara, TTK, 1999, s. 162. Ayrıca Ord. Prof. Dr. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi* adlı eserin 1. cildindeki Nizam-ı Cedid ve Tanzimat kısmında bu dilekçeyi belirtmektedir. Ancak kaynak belirtmemiştir.

¹⁵ Alaaddin Yalçınkaya, "III. Selim ve II. Mahmut Dönemleri Arası Osmanlı Dış Politikası", *Türkler*, editör Hasan Celal Güzel, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, c. 12, 2002, s. 635.

¹⁶ Soysal, *a.g.e.*, s. 164-166.

¹⁷ Driaault Edouard, *La politique orientale de Napoléon, Sébastiani et Gardane, 1806-1808*, Paris. Edition Félix Alcan, 1904, s. 20.

kındaydı. Bunun için de kendisine demir yumruk gerektiğinin bilincindeydi ve planları için de yıldızı yeni parlayan Napolyon'dan başkası olamazdı.¹⁸

Görüldüğü gibi Fransa iç politikasındaki güç mücadelesi dış politikaya yansımıştır. Bunun Osmanlı Devleti'nde yankılanması ise ortak düşman Avusturya'nın ezilmesine duyulan memnuniyet şeklinde olmuş ve bu memnuniyet Yakobenler'in İstanbul'da rahatça hareket edebilmelerini sağlamıştır.¹⁹ Ancak bu süreç devam etmemiş, Ege adaları ve Adriyatik'te Osmanlı'ya ait yerlerin işgaliyle ilişkiler bozulmuştur. Buna bir de Mısır'ın işgali eklenince ilişkiler geri dönülemez bir sürece girmiştir.

Mısır'ın işgali hususunun Fransa-Osmanlı ilişkiler tarihinin tam kalbinde bulunduğu bir gerçektir. İşgalle birlikte geri dönülemez süreci başlatan tarihi olaylara bakmak gerekir. Napolyon'u böyle bir girişime sürükleyen iç ve dış etmenler bulunmaktadır.

Fransa içinde şöhreti ve politik ağırlığı gittikçe artan Napolyon, Direktuar tarafından iktidarına el koyacak potansiyel bir tehlike olarak görülmeye başlanmıştır. Direktuar bu tehlikeden korunmanın en iyi yolu olarak Napolyon'u İngiltere'yi işgale memur etmekte görmüştür.²⁰ Ancak Napolyon bunun kendisine yönelik bir politik manevra olduğunu anlamış, ordudan aldığı destekle bu harekâtın şimdiki şartlar göz önüne alındığında imkânsız olacağını belirtmiştir. Bunun üzerine Napolyon Mısır'ın alınmasını ve Akdeniz'de İngiltere'ye bir ders verilmesini önermiş ve bunu da kabul ettirmiştir. Napolyon'un Mısır'ı hedef almasının sebepleri tartışma meydana getirmiştir. Bu noktada Fransa'da Künzi ve Drialut gibi kimi tarihçiler, Napolyon'un Mısır üzerine yürüme emrine uymasının sebebini, muhtemel bir yenilgi sonrası Direktuar'ı itibarsızlaştırarak Fransa'nın başına geçmek için uygun ortamı hazırlama stratejisinin bir parçası olarak görmektedirler.²¹ Buna ilaveten Napolyon'un iç âleminde var olan Doğu'ya hâkim olma isteğinin, Büyük İskender'e özenmesinin, İngiltere'yi işgal kadar etkili olmasa da Mısır'ın işgaliyle yine İngiltere'ye darbe indirilmesi yönünde bir adım atmaya kendisini yönelttiği bilinmektedir.²² Ancak Napolyon'un Mısır'ı işgal etmeyi sadece İngiltere'ye darbe indirmek için istemediği noktasında Fransız kaynaklarında genişçe bir mutabakat bulunmaktadır.

Gençliğinde Marigny'nin *l'histoire des Arabes*, Volney'in *Le voyage en Syrie et en Egypte et les ruines*, Claude Etienne Savary'nin *Les lettres sur l'Egypte* ve Baron de Tott'un *les mémoires sur les Turcs* adlı eserleri okumuş ve Doğu'nun kültürün-

¹⁸ Lentz Thierry, *Le 18 Brumaire, Les coups d'Etat de Napoléon Bonaparte*, Paris, ed: Jean Picollec, 1997, s. 146.

¹⁹ Driault, *aynı eser*, s. 22

²⁰ Künzi Frédéric, *Bonaparte et l'Egypte*, Paris, ed: Favre, 2005, s. 32.

²¹ Künzi, a.g.e, s. 52.

²² Bakınız Napolyon'un açıklamaları: *Cours politique et diplomatique de Napoléon Bonaparte, recueil de traités, actes, mémoires, décrets, ordonnances, discours, proclamations*, extrait de moniteur- Lewis Goldsmith-notaire, Londra, imprimerie de R. Juigné, 1816, s. 64.

den ve medeniyetinden çok etkilenmiştir.²³ Duyduğu bu melankoli yüzünden Osmanlı Devleti'nin hizmetine girmek için başvuruda bulunmaktan çekinmemiştir. Bu durumun Fransız devrimi sonrası meydana gelen ve herkesi duygusal olarak da etkileyen devrimin yayılması için can siperane çalışma arzusundan kaynaklandığını düşünmek mümkündür. Nitekim Napolyon'un İskenderiye'ye çıkarma yapar yapmaz uygulamaya koyduğu bazı düzenlemeler, davranışlar ve tutumlar bu düşüncemizi desteklemektedir. Napolyon'un Doğu'nun hâkimi, medeniyet getirici ve büyük reformcu edasıyla davrandığı kendi yazılarından anlaşılmaktadır. Netice itibarıyla Napolyon'un Firavunlar ülkesinin hakimi, Büyük İskender ve Sezar'ın varisi olmayı hayal ettiği ve medeniyeti Osmanlıların elinden kurtararak özgürleştirmeyi kendine motivasyon olarak benimsediği kaynaklarda geçmektedir.²⁴

Napolyon, Mısır işgaline fikri anlamda hazırlık yapmış ve orada kuracağı yönetimin dayanacağı ideoloji üzerine de planlamalar yapmıştır. İşgal'e giderken Eski Ahit, Yeni Ahit, Kur'an-ı Kerim, Hadis kitapları, Mitoloji ile ilgili kitaplar ve Montequieu'nun *Kanun'un Ruhunu* adlı kitabını yanında bulundurması ilginçtir.²⁵ Yakoben biri olarak İslamiyet, Hıristiyanlık ve Mitolojinin de içinde bulunduğu fikri altyapısı olmayan bir sentez yaparak yeni bir ideoloji kurmaya çalıştığını görmekteyiz. Çoğunluğu Müslüman olan Mısır halkının Firavun mitolojisiyle tamamen bağlarını koparmadığına inanarak onları eski Mısır ahalisinin devamı gibi görmüştür. Nitekim işgalden hemen sonra arkeolojik çalışmaları başlatması bu fikri kuvvetlendirmektedir. Çok sayıda arkeolog ve bilim adamını Mısır'a getirtmesi, Napolyon'un Mısır'ı bir Fransız kolonisi yapmayı planladığını gösteren önemli emarelerdir. Mısır hâkimi Napolyon Fransa için ideal bir durum olacaktır.

Kaynaklarda dikkati çeken husus, Mısır işgali meselesinde Fransa'da Osmanlı Devleti'nin gücünün ve uluslararası dengelerin hiç nazar-ı itibare alınmadığıdır. Dönemin en etkin ve kurnaz diplomatı sıfatıyla, uluslararası dengeleri en iyi bilen birisi olarak tanınan Taleyrand'ın²⁶ kıskırtmasını anlamak güçtür. Yaklaşık 38.000 bir kişilik kuvvetle²⁷ Osmanlı toprağı Mısır'ın işgalinin ve İngilizlerin Akdeniz'deki etkinliklerine darbe indirilmesinin imkânsız olacağını kestirememeleri açıklanabilir bir durum olarak gözükmemektedir. Politika paradigmalarıyla Napolyon'un Mısır'ı işgali henüz açıklanamamıştır.

Ancak bu noktada Fransız iç politikasındaki gelişmelerin Napolyon'un Mısır'ı işgalle görevlendirilmesine sebep olduğu bir gerçektir. Napolyon'un kurduğu istihbarat ağından gelen bir rapora göre, Direktuar, Napolyon'un gittikçe yükselen

²³ Künzi, a.g.e., s. 24.

²⁴ Künzi, a.g.e., s. 58.

²⁵ Cherfils Christian, *Bonaparte et l'Islam*, Studley U.K, Alcazar publishing, premiere edition 1914, 2005, s. 12.

²⁶ Karal Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, Ankara, TTK yayınları, c.1, dizi XIII, s.27. Belirtilen kısımda Napolyon'un Taleyrand ile kesin olarak anlaşmış olduğunu kaydetmektedir. Bu konuda belge sunmamaktadır. Halbuki bu konuda Fransız kaynaklarında bu yönde bilgi bulunmamaktadır.

²⁷ Rifat Uçarol, "Küçük Kaynarca Anlaşması'ndan Sonra Osmanlı İmparatorluğu 1774-1787", *DGBİT*, c.9, Çağ Yayınları, s.266.

konumundan rahatsızlık duymaktadır. Bunun için ya yok edilmesi ya da ciddi bir savaş kaybederek itibarsızlaştırılması gerekmektedir. Rapora göre Napolyon'un itibarsızlaştırılması için 40.000 askerin çok olduğu da Direktuar'ın ağzından bildirilmektedir.²⁸

Bir başka görüş ise önceki bölümde belirttiğimiz gibi Osmanlı'nın paylaşılması projelerinin Fransa'daki varlığıdır. Prof. Enver Ziya Karal Fransa'nın Mısır'a yerleşmesinin yeni bir düşünce olmadığını, Alman filozof Leibniz'in XIV. Louis'ye sunduğu planda Habsbourglar ve Fransızların ortak bir harekâtle Mısır'ı işgallerinin yararlı olacağından bahsetmektedir.²⁹ Tüm bu gelişmelerden yıldızı parlayan Napolyon'un kadim düşman Avusturya'ya karşı zaferi ve Adriyatik'te kazandığı başarıların meydana getirdiği motivasyon sayesinde, yayılmacı, kolonyalist devlet idealinin Fransız dış politikasını kuşattığı sonucunu çıkarmak mümkündür

Gerçekçilikten uzak Fransız yayılmacılığının sebebi başta tarihçiler olmak üzere birçok araştırmacının ilgilendiği bir mevzu olarak gündemdeki yerini korumuştur. Driault gibi tarihçiler, Napolyon'un tüm Avrupa'yı fethetme ve sonunda İngiltere'yi ezme politikasını çılgınlık olarak değerlendirmekte ve hatta İmparator Napolyon'un bazen halusinasyonlar yüzünden bu çeşit politikalara yöneldiğini söylemektedirler.³⁰ Ancak belgelerden yoksun bir şekilde ortaya atılan meseleyi tam olarak ortaya koyamamış sonuçta bir kısım araştırmacılar Napolyon'un yayılmacı politikalarının sebebini kendisiyle beraber mezara götürdüğünü söylemek durumunda kalmıştır.³¹

Bu konudaki bilgi çeşitliliğine rağmen bazı tarihi verilerden bir takım sonuçlara ulaşmak mümkündür. 1797'de başarılı geçen İtalya seferinin etkisi, o dönemin Dışişleri Bakanı Taleyrand'ın kışkırtması, Napolyon'u itibarsızlaştırma düşüncesi ve Osmanlı devletinin askeri durumu gibi sebeplerin Mısır'ın işgal edilmesi girişimine zemin oluşturduğunu söylemek mümkündür. Taleyrand'ın Mısır kışkırtması esasen 1763'de Paris Anlaşması'nda³² İngiltere'ye karşı kaybettiği itibarını kazanma duygusundan kaynaklanmaktadır. Bu anlaşma yüzünden Hindistan ticaret yolunu kaybeden Fransa artık Akdeniz'de varlığını koruma stratejisine yönelmiştir.³³

Fransa politik emellerini Mısır işgali üzerine oturtması kuşkusuz Babıâli'nin içinde bulunduğu siyasi ve askeri durumundan cesaret alarak olmuştur. Napolyon'a göre Osmanlı ordusu sayıca çok olmasına rağmen yeni silahların kullanılmasında zafiyet göstermekte ve gelişen harp taktiklerinden de habersiz bir yapılanma içer-

²⁸ *Correspondance générale publié par la Fondation Napoléon*, Paris, Fayard, 2005, c. 2, mektup no: 2312.

²⁹ Karal Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, Ankara, TTK yayınları, c.1, dizi XIII, s. 26-27. Prof. Karal XIV Louis döneminde Habsbourgları Almanlar olarak tanımlamaktadır. Esasen Alman kavramı Bismarç'dan sonra kaynaklarda kullanılmaya başlanmıştır.

³⁰ *Aynı eser*, s. 375.

³¹ *Aynı eser*, s. 396.

³² Fransa ile İngiltere Kanada ve Amerika kıtasındaki koloniler yüzünden 7 yıl boyunca savaşmışlardı. Üstünlük sağlayamayan Fransa barış imzalamak zorunda kaldı. İngiltere'nin söz konusu yerlerde daha üstün konuma geldiği Paris Anlaşması 10 Şubat 1763'de Fontainebleur'de imzalanmıştır.

³³ Künzi, *a.g.e.*, s. 36.

sindedir.³⁴ Ancak bunun yanında Mısır'ın jeopolitik ve ekonomik değerinin ilerde Fransız kolonisi olması durumunda sağlayacağı faydaya olan inanç da yadsınamaz bir etmendir. Nitekim bu önem, Fransız devlet adamlarının sözlerinde de kendini göstermektedir. Charles de Freycine “Mısır’a dokunan Osmanlıya dokunur, Mısır meselesini ortaya koyan tüm genişliği ve sonuçlarıyla Doğu sorununu”³⁵ ortaya koyar” ifadeleriyle Mısır'ın Fransa emperyal politikalarındaki yerini ve önemini en açık şekilde göstermektedir.

Netice itibariyle buradan anladığımız, Fransa için Doğu sorunu esasen Viyana Kongresi'nden daha önce gündemde olan bir konudur. Doğu meselesinin Türk-Fransız ilişkilerinin ana aksını oluşturduğunu söylemek mümkündür. Burada Doğu meselesini Fransızların nasıl tarif ettiğine bakmak gerekir. Driault'a göre bu mesele Türklerin Avrupa'ya geçmesiyle başlamıştır.³⁶ Fransa için her ne kadar da dini eksende yürüyen bir politika gibi görünse de esasında ekonomik çıkarların etrafında seyreden bir mesele olduğu şüphe götürmez bir gerçektir.

Doğu meselesinde Fransa'nın müdahilîyetinin, Fransa'nın iç durumundaki işle-iş ve devlet adamlarının şahsi inisiyatifleriyle doğru orantılı olduğunu görmekteyiz. Empire döneminde içe kapanan Fransa, Napolyon'un başarılarından sonra Mısır'a alaka duymaya başlamıştır ve Mısır'ın paylaşılmasını önermiştir.³⁷ İngilizlerin bu teklifi reddetmeleri üzerine Fransa, Mısır'ı ayrı bir varlık olarak görerek kolonileştirmeye müsait bir yer mesabesinde kabul etmiş ve bu yolda stratejiler benimsemiştir. Bu arada Osmanlı Devleti Toulon civarındaki askeri hazırlıklardan haberdar olmuştur. Paris Sefiri Seyyid Ali Efendi Fransız Meclis'inde yapılan Mısır'ın Fransa'nın Mısır'ı almaya hakkı olduğu yönündeki açıklamaların doğruluğunu Dışişleri Bakanı Talleyrand'a sormuştur. Aldığı cevaptan kuşkulanan Sefir, Paris'teki havayı Babıâli'ye bildirmiştir.³⁸ Bunun üzerine Reisülküttab Atıf Efendi hali hazırdaki Fransız Büyükelçisi Ruffin'i makamına çağırılmış ve keyfiyeti sormuşsa da Talleyrand'ın kendisine bilgi vermemesi sebebiyle, Fransız temsilcisi Osmanlı makamlarına gerekli bilgilendirmeyi yapamamıştır. Ancak yine de Fransa'nın Mısır'a yönelme ihtimalinin olacağı anlamına gelen sözler serdetmiştir.³⁹ Sonuçta Napolyon harekete geçerek 1 Temmuz 1798'de İskenderiye'ye çıkarma yapmış, 13'ünde Rahmaniye, 21'de Ehlamlar savaşlarını kazandıktan sonra 22 Temmuz'da Kahire'yi almıştır. Memlük Beyler'inden İbrahim ve Murad Beyler'in yerel düzeydeki direnişleri etkin olamamış ve sonuçta Mısır'ın işgali gerçekleşmiştir.⁴⁰

³⁴ Tuba Çınar, *Süveyş Kanalı'nın Açılması ve Osmanlı Dış Politikasındaki Önemi 1869-1882*, Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Bilim Dalı, Yüksek Lisans tezi, 2008, s. 20.

³⁵ Vlad Coragiale, *La politique des grandes puissances et la question d'Egypte 1875-1882*, Cenevre, 1947, s.5.

³⁶ Driault, *La question d'orient*, “Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diploması Münasebetleri 1789-1802”.

³⁷ British and foreign state papers, Lyons'dan Derby'ye 14 Şubat 1876 tarihli mektubu. Soysal, a.g.e. , s.35.

³⁸ Gezer, a.g.e, s. 99.

³⁹ Soysal, a.g.e, s. 209.

⁴⁰ Tekindağ Şehabeddin, “Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Bonaparte'in Akka Muhasarası”, *Tarih Dergisi*, s.15, s.1.

Napolyon'un, Mısır meselesinde, işgalci bir güç olmama ve halkın kendisini zalim idarecilerden kurtaran biri olarak algılamasını sağlama stratejisini benimsemiş olduğunu belirtmek gerekir. Nitekim işgalin ardından bir deklarasyon yayınlamış ve Fransa'nın Osmanlı Devleti'nin dostu olduğunu iddia etmiştir.⁴¹ Daha da ileri giderek Fransızların Müslüman olduklarını dahi söylemiştir.⁴²

İşgale karşı Osmanlı Devleti'nin aciz kaldığı vakıadır. İstihbarat yetersiz kalmış, Mısır üzerine harekete geçen Fransız askeri varlığı İstanbul'a iletilmemiştir. İkinci olarak askeri açıdan zafiyet ortaya çıkmıştır. Gerçekten de düzenli birliği fazla olmayan ve uzun menzilli toplardan yoksun olan Osmanlı ordusu direnememiş ve dağılmıştır. Bunun üzerine Babıâli 1798'de Rusya ile akabinde 1799'da İngiltere ile Fransa'ya karşı ittifak anlaşmaları imzalamıştır.⁴³

Napolyon'un Mısır üzerine giderken yolda Malta'yı alarak İngilizlere Akdeniz'de önemli bir darbe vurmasından sonra olayın vahametini anlayan İngiltere derhal harekete geçmiştir. Amiral Nelson kumandasındaki donanmayı Napolyon üzerine göndermiştir. İngiliz donanması ani bir baskınla Fransız donanmasını 1 Ağustos 1798'de Ebukır'da yakmasıyla askeri gidişatı Fransa aleyhine çevirmeye başlamıştır.⁴⁴

Buna mukabil Osmanlı Devleti Fransa'ya gereken cevabı verememiştir. Zira o dönemde Vidin'deki Pazvandoğlu isyanı devleti meşgul etmiştir.⁴⁵ Neticede Fransa'nın Mısır'da çıkarılması başarı olarak kabul edilmiştir. Fransa ile yaşanan bu mücadele göstermiştir ki birçok cephede savaşa alışmış devlet artık eski gücünü yitirmiş ve kendi toprağını bile uluslararası diplomatik denge siyasetiyle koruyabilecek duruma düşmüştür.

Tüm bu acziyete rağmen ilk olarak bir fetva hazırlatılarak işgale karşı direnişin sağlanmasına çalışılmıştır. Daha sonra III. Selim Fransız işgali karşısındaki ilk tepkisini "*eh/-i islama eyledik/eri ihanet ve gadrın intikamını almak zimmet-i vala-himmet-i tacdaraneme farz- ı ayn'dır*" diyerek dile getirmiştir. Daha sonra, Osmanlı sahillerine yanaşan Fransız bandralı gemilerin zaptı ile içindekilerin hapisleri hakkında Akdeniz sahil limanları reisleri ile Adalar, Selanik ve Halep Mollalarına, İstanbul ve Galata Kadılarına müteaddid emirler göndererek Fransa'ya karşı atağa geçmiştir. "*Bilcümle Fransalalar, kansolular, konsolos ve tercümanları ve sair müteallikatlarının oldukları mahalde ahz ü habslerine*" şeklindeki emir yukarıda belirttiğimiz hususlara aittir.⁴⁶

⁴¹ Uçarol, a.g.m. s. 269-270.

⁴² Stanford Shaw, "Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmut Dönemleri, ed: H. Celal Güzel, *Genel Türk Tarihi*, c.7, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 119-151.

⁴³ Yalçınkaya, a.g. m., s. 637. Bakınız Tuba Çınar, *Süveyş Kanalının Açılması ve Osmanlı Dış Politikasındaki Önemi 1869-188*, s. 39.

⁴⁴ Yalçınkaya, a.g.m. s. 636.

⁴⁵ Tekindağ, a. g. m., s. 1.

⁴⁶ Tekindağ, a. g. m., s. 3.

İşgal sona erince bu işten en fazla İngiltere'nin karlı çıktığı ortadadır. Malta'ya yerleşmiş ve Mısır'da bağlantılarını güçlendirmiş bir İngiltere, Akdeniz'de ciddi bir güç haline gelmiştir. Babiâli ise güçlenen İngiltere ile Rusya'nın yakınlaşmasından ciddi kaygı duyarak tekrar Fransa ile işbirliği yoluna gitmeye çalışmıştır. Dolayısıyla Fransa güvenilmeyen bir ülke olmasına karşın konjonktürel gelişmeler sebebiyle tekrar en ziyade imtiyaza mazhar devlet durumuna gelmiştir.

Mısır işgali uluslararası çıkar çatışmalarının merkezine yerleşmiştir. Devletlerin kamuoylarında Mısırlıların da yer aldığı ciddi lokal baskı unsurları meydana gelmiş ve söz konusu unsurlar politikaya etki etmişlerdir. Bu anlamda Fransız politikacıların ve entelektüellerin Mısır meselesini Doğu meselesi olarak görmeleri ve hatta bunu Osmanlının gelecek meselesi olarak telakki etmeleri bir tarihi olgu haline gelmiştir. Ancak özellikle Fransa'da kaim Mısır Arapları buna güçlü bir itiraz göstermişler ve Mısır'ı bağımsız olarak görmek istediklerinden Mısır-Osmanlı kelimelerini bir arada görmeyi dahi kabul etmemekte olduklarını ifade etmişlerdir.⁴⁷ Bu husus, Cezayir'den önce aslında Mısır'da Osmanlı idaresine başkaldırmak isteyen bir kitlenin varlığını da gün yüzüne çıkarmıştır. Mehmet Ali Paşa'nın dayandığı kitleler özellikle idareden gayri memnun kimselerden oluşmaktaydı.

Sonuçta Mısır sorununun sona ermesiyle ilişkilerin boyutu değişmeye başlamıştır. Rusya-İngiltere yakınlaşması Babiâli'yi telaşlandırmıştır. İngiltere ise Mısır'da kalıcı olma emareleri göstermiştir. Bunun sonucunda Rusya-İngiliz işbirliğine düşman olan Fransa ile Osmanlı Devleti yeniden yakınlaşma sürecine girmiştir.⁴⁸ Bu arada Napolyon'un III. Selim'e gönderdiği özel mektuplar da ilişkilerin düzelmesinde yardımcı olmuştur.⁴⁹ Geline nokta Osmanlı Devleti Fransa ile 25 Haziran 1802'de Paris Anlaşması'nı imzalayarak Mısır'ı tekrar kazanmış ve işgal sonucunda başlayan husumeti de sona erdirmiştir. İlginç bir biçimde İngilizler Fransızlardan ancak 1 yıl sonra Mısır'ı terk edebilmişlerdir.⁵⁰

Yeniden rayına oturmaya başlayan ilişkiler Fransa'nın Mısır ile tekrar alakadar olmasına sebep olduğu ortadadır. Siyasi güven sorunu olmasına karşın, ilişkilerin düzleme eğiliminde olmasının bir sonucu olarak birçok Fransız subay ve mühendis önemli görevlere getirilmiştir. Bunda Osmanlı ordusunun yeni teknikleri benimsememiş olmasının devlet adamlarınca görülmesinin etkisi çok büyüktür. Askeri alandaki eksiklik devlet adamlarını meşgul ettiği ortadadır. Çokça askere sahip olunmasına rağmen büyük güçlerle yapılan savaşta alınan mağlubiyetlerin sebebinin araştırılması idarecilerin ilgilendiği mesele olmuştur. Devlet adamlarının bu konudaki gözlemleri çok çeşitlidir ve bir o kadar ilginçtir. Örneğin, Fransızların gayri meşru çocukları alıp askeri eğitime tabi tuttukten sonra orduda görevlendirmelerini bu çocukların nesepsiz olduklarından ötürü itaatkâr olmalarına bağlayan Vasfi Efendi'nin açıklamalarına Cevdet Paşa tepki göstermiştir. Cevdet

⁴⁷ M. Sabry, *La question d'Égypte, depuis Bonaparte jusqu'à la révolution de 1919*, Paris, Association Egyptienne de Paris, 1920, s.11.

⁴⁸ Çınar, a. g. e., s. 40.

⁴⁹ Karal, a. g. e., s. 47.

⁵⁰ Çınar, a. g. e., s. 40. Yalçındağ, a. g. m., s. 637.

Paşa 35 milyonluk Fransa'nın senede on binlik bir kitleye ulaştığını varsaydığı bu türden çocuğun yetiştirilmesi ile beşyüzbine varan askere sahip bir orduya sahip olunamayacağını belirterek karşılık vermektedir. O'na göre devrin araç ve gereçlerine sahip olunmasının ve devre göre değişen harp usulünün uygulanması başarı için şarttır.⁵¹

Fransız askeri varlığı sadece Osmanlı merkezinde görülüyordu. Mısır'a yerleşmeyi askeri olarak başaramayan Fransa, bu kez sivil ve askeri unsurlarıyla Mehmet Ali Paşa'nın da isteği üzerine Mısır'a yerleşme planları yapmıştır. Bilindiği gibi Mehmet Ali kişisel bir taleple başladığı mücadelede işi büyüterek Osmanlı Devleti'nden Mısır hükümraniği isteyecek noktaya gelmiştir. Fransa'nın desteği Mehmet Ali Paşa'nın stratejisini uygulaması için tek çıkar yol olma durumuna gelmişti. Sonuçta asi Vali Mehmet Ali Paşa'nın yanında da çok sayıda üst düzey Fransız subayı görev yapmıştır. Bunda Mehmet Ali Paşa'nın ordusunu Fransız askeri disiplini ve modernliği ile hazırlama isteğinin yanında, Fransız desteğini de talep etmek için iyi ilişkiler kurma iradesinin de etkili olduğunu belirtmek gerekir.⁵² Devrimden sonra işsiz kalan, macera arayan ve kaybettikleri lüks hayat standartlarını arayan insanların bu isteğe derhal olumlu cevap vermesi de rol oynamıştır. İlk olarak Albay Joseph Séve 1824'de gelerek Mısır'a yerleşmiş ve Mehmet Ali'nin hizmetine girmiştir.⁵³

Bunu General Boyer ve Livron'un gelişleri izlemiştir ve gittikçe Mısır'daki Fransız askeri varlığı sistematik gelişlerle artmaya başlamıştır. Fransızlardan başka İspanyol, Napolili ve Piemontenler de Mısır'a gelerek faaliyette bulunmuşlardır. Ancak bu yeni gelenler ile birlikte aralarındaki rekabet artmış ve şahsi çıkar çatışmaları meydana gelmiştir. Tek merkezden ve devlet otoritesinden bağımsız gelen subayların böyle bir durumla karşılaşmaları doğaldı. Tabiatıyla içinde bulunulan sosyal ortam, subayların performanslarını etkilemiş ve verimliliklerinin düzeyi tartışmalı olmuştur.⁵⁴

Napolyon ile başlayan güvensizliğin kaim olduğu diplomatik ilişkiler sürekli hale gelmeye başlamıştır. Her iki taraf diplomatları bu yönde irade ortaya koymuşlardır. Fransa'nın Osmanlı'ya olan yaklaşımında diplomatların inisiyatif ele aldıklarını ve bunları yansıttıklarını ifade etmiştik. Napolyon'dan sonra da bunun devam ettiğini görmek mümkündür. Fransa Milli Kütüphanesi'nde ismi belli olmayan bir diplomat tarafından kaleme alınan 1839-1877 *Osmanlı Devleti, Doğu Meselesinde İngiltere ve Rusya* adlı eserde yazılanlar buna en çarpıcı emsaldir. Fransız diplomasisinin Gülhane Hattı Hümayunu'ndan büyük çıkarlar beklediğini ortaya koyan diplomat, özellikle Osmanlı Hıristiyan tebaasının bundan çok fazla çıkar sağla-

⁵¹ Ahmed Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet Osmanlı Tarihi, İstanbul, Üçdal neşriyat, s. 638-639.

⁵² Muhammed Hanefi Kutluoğlu, "Tanzimat Dönemi Osmanlı-Fransız Siyasi ve Diplomatik Münasebetleri" Editörler: ,Mehmet İpşirli, F. Emecen, P. Dumont, M.H. Kutluoğlu, Y. Demir, Kanuni'den Günümüze Türk-Fransız Münasebetleri Uluslar arası Kolokiyumu 2010, İstanbul, Mostar Yayıncılık 2012, s. 114.

⁵³ Thobie Jacques, *La France, l'Europe et l'Est Méditerranéen depuis deux siecle, Economie, finance, diplomatie*, İstanbul, Isis edition, 2007, s. 25-26.

⁵⁴ Aynı eser, s. 26.

yacağına söylenmesine rağmen bunun gerçekleşemediğinden şikâyet etmektedir. Hayal kırıklığının yanında yazar, Osmanlı diplomatlarının eşit vatandaş fikrini bir politik manevra olarak ustalıklı kullandıklarını ifade ile her zaman yönetmeye alışmış Müslümanların eşitliğe fırsat vermeyeceklerinin kesin olmasına rağmen bunun Avrupalılarca bilinmemesinin bir eksiklik olduğunu belirtmektedir.⁵⁵

Diplomata göre Hıristiyanlar ancak Kırım savaşı sırasında rahat etmişlerdir. Ruslara karşı savaşan İngiliz ve Fransızlar savaş boyunca Osmanlı Devleti'nde fiilen protectorat yani himaye kavramını uygulamaya koymuşlar ve bu ortamdan faydalanarak bir takım haklar elde etmişlerdi.⁵⁶ Bu durumun Hıristiyan tebaa üzerindeki Türk hâkimiyetinin kırılmasına yol açtığı fikri Fransız genel kanaatini oluşturmaktadır. Diplomatların ve dolayısıyla yaklaşımlarının geneline bakıldığında özellikle Türk düşmanlığı hemen göze çarpmaktadır. Türklerin medeni olmadığı, tembel, gelişmeden yana olmayan, kaba olarak anlatılması Fransız diplomatların Osmanlı hakkındaki görüşlerini yansıtmaları bakımından ilginçtir.⁵⁷ Özellikle Mısır meselesinin ortaya çıkmaya başladığı dönemlerde yapılan bu analizler manidardır. Fransa'nın Mısır'ı ayrı bir varlık olarak görme eğiliminin bir ürünü olduğu ortadadır. Fransa Mısır işgaliyle uğradığı yenilgiyi unutmamış, Mısır'ı ayrılarak kolonileştirme planını uygulamak için çaba sarfetmiştir.

Diplomatik ortamın Fransa'da devrim ilkelerine çelişkili bir biçimde Hıristiyan dünya görüşü ile çevrildiğini görmek mümkündür. Yakoben ve seküler bir anlayışın hâkim olması gerekirken aksine Quai d'Orsay'de şekillenen dış politikanın dini ötelemediğini görmekteyiz. Bu doğrultudan hareketle Yunan, diğer bir ifadeyle Helen meselesi memnuniyetle karşılanmış ve hatta büyük bir hayranlıkla izlenmiştir. "1821 tarihine kadar Rum adıyla dağılık halde bulunan Hıristiyan milletleri bu tarihten sonra Helenlerin silahları sayesinde Osmanlı boyunduruğundan kurtuldular ve antik çağdaki miraslarına kavuştular. Skinas'ın slav asıllı din kardeşlerinden ayrı olarak Helen ismini kullanması üzücüdür, aslında Skinas'ın belirttiği gibi kutsal Konstantin'i istemek lazımdı. Komenler, Paleologlar ve diğer isimler ki giriş vazifesi görmektedir, ancak bu istek etrafında birleşilirse Hıristiyanlar, baskıcının zulmünden kurtulabilir"⁵⁸ ifadeleri, Fransa'nın dış politikasına yön veren bir kısım iradeyi yansıtmaları bakımından çarpıcıdır. Esasen Napolyon'un bunu ilk olarak Adriyatik sahillerini zapt ettiği sırada Direktuar'a gönderdiği mektubunda dile getirdiği kaynaklarda geçmektedir. Napolyon'un etrafında toplanan askeri zümre yayılmacılıktan yanaydılar. Diplomat Talleyrand ise işin stratejik planlamasının mimarı olarak görünmüştür. Direktuar ise bu zümrenin başarılı olmasıyla kendi geleceğinin tehlikeye düşeceğini görerek karşı bir tavır alma durumunda kalmıştır.

⁵⁵ (İsimsiz), *L'Empire ottoman 1839-1877, l'Angleterre et la Russie dans la question d'Orient*, Paris, edition E. Dentu, 1877, s. 33-34.

⁵⁶ Thobie, *La France, l'Europe et l'Est Méditerranéen depuis deux siècle, Economie, finance, diplomatie*, s. 45.

⁵⁷ *Aynı eser*, s. 82-83.

⁵⁸ *Aynı eser*, s.92-93

Fransa'yı eskiden beri seyreden politikasından saptıran diğer bir unsur da köklü İngiliz-Fransız rekabetidir. İngilizlerin Osmanlı üzerinde gittikçe artan nüfuzu ve etkisi, Fransa'yı çıkarlarını korumak için ne pahasına olursa olsun bedel ödeme politikasına yönlendirmiştir. Kişisel ihtirastan öte, stratejik planlama noktasında bir değerlendirme yapacak olursak, İngiliz baskısının Bonapart'ın Mısır'a saldırmasında etkili olduğu söylenebilir. Başarısız olunca, Akdeniz'in diğer önemli noktası ve hala Osmanlı eyaleti sayılan Cezayir işgal edilmiş ve Yunan bağımsızlığı desteklenmiştir. En sonunda ortaya koyulan Mısır stratejisine göre, Mehmet Ali Paşa yanında yer alınmalı ve Fransa'nın Levant'daki eski gücü yeniden tesis edilmelidir.⁵⁹

19. yüzyılın ikinci çeyreği Yunan meselesi ve buna bağlı olarak gelişen politik ve askeri çatışmalarla geçmiştir. Navarin'den sonra Rusların Babıâli, İngilizlerin Yunanistan üzerinde etkisinin boyutunu gören Fransa, bu iki devlete karşı Mehmet Ali Paşa'yı ve dolayısıyla Mısır'ı diğer güçlere karşı dengede durabilmek için bir dayanak olarak görmüştür.⁶⁰ Himayesi altına alacağı bir Mısır, Fransa'nın Afrika politikası için şarttı⁶¹ ve İngiltere'yi kontrol için başkaca bir yol görünmemekteydi. Dışişleri Bakanlığı Askeri Ataşesi Baron Coehorn, 1828'de Mısır ile ilgili geniş çapta bir rapor hazırlayarak Fransa'nın çıkarının bir yandan Sultan'ın hâkimiyetinin korunmasında, diğer yandan da Mehmet Ali'nin itaatsiz tutumundan faydalanılmasında olduğunu ortaya koymaktadır.

Mehmet Ali Paşa'nın Fransız konsolosu ile sıkça temaslarda bulunduğu ortadadır. Fransa'ya ihtiyaç duymasında Fransa'nın yaklaşımının da payı vardır. İkili temaslara o kadar yakındır ki Konsolos Mimault, Mehmet Ali Paşa'nın İngiltere'den ayrılan Amerika'yı, Fransa'dan ayrılan Haiti'yi örnek vererek neden Mısır'ın da Osmanlı Devleti'nden kopması mümkün olmasın⁶² şeklinde ifadeler kullandığını nakletmektedir. Ortaya atılan bu sözlerin Paşa'nın Fransız yardımını temin etmek için söyleyip söylemediği kesin olmasa da, Paşa'nın niyetini ortaya koymasından önemlidir. Gelinek noktada Mısır'ın ayrı bir varlık olmasının Fransa'nın da istediği bir durum olduğunu ve Mehmet Ali Paşa'nın niyetiyle örtüştüğünü belirtmek mümkündür.

Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı ordusuyla yaptığı Konya savaşından sonra durum değişmiş, Fransa Mısır'ın yayılmacı olacağını ve kontrolden çıkan bir güç olma yolunda ilerlediğini görmüştür. Ancak Cezayir modelinde bir Mısır'a göz yumulacağı ifadesi konsolosluk raporlarında yer almaktadır.⁶³ Bu yüzden Dışişleri, Paşa'ya itidal çağrısında bulunmuştur. Buna karşın alınan cevap Fransa'nın beklentisinin aksine olmuştur.⁶⁴

⁵⁹ Vinot Français, *La présence française et britannique de 1838 a 1850 dans le Proche-Orient ottoman, échange et influence*, doktora tezi, Science humaines, Strasbourg Üniversitesi, c.1, 1995, s. 28-29.

⁶⁰ Sabry Mustafa, *L'Empire égyptien sous Muhammed Ali et la question d'Orient (1811-1849)*, Paris, doktora tezi, 1930, s. 164.

⁶¹ Sabry, *a.g.e.* s. 169.

⁶² Sabry, *a.g.e.* s. 203

⁶³ Quai d'Orsay-Dışişleri arşivi, A.E correspondance politique. Egypte, s.2.

⁶⁴ Sabry, *a.g.e.* , s.204. Mimault'un notu ve M. Ali Paşa'nın notu ile ilgili bilgi bulunmaktadır.

Gelişen süreçte emperyalist politikalara tevfikan, esasen ekonomik ilişkiler, siyasi politikaları belirlemekteydi. Mehmet Ali Paşa'nın başta pamuk ve tahıl olmak üzere birçok ürünü tekelleştirmesi Fransa'yı kaygılandıran bir durum olarak gözükmektedir. Balta limanı anlaşmasıyla % 3 oranında gümrük vergisi ödeyen Rusya'nın da ticarete payının artması özellikle Fransa'nın Kahire konsolosu Benedetti'nin raporlarında göze çarpmaktadır.⁶⁵ Örneğin sülük satımının ki en önemli alıcısı Fransa idi, tekelleştirilmesi bu alanda faaliyet gösteren Fransız tüccarlara ağır darbe indirmiştir. Buna karşın Avusturyalı birkaç tüccar Fransızların yerini almış ve Mısır yönetimince desteklenmişlerdir.⁶⁶ İhtimal ki Mehmet Ali Paşa, beklediği düzeyde desteği vermeyen Fransa'ya karşı böyle bir tepki ortaya koymuştur: Fransa'ya gelince, 1833 Balta limanı Anlaşmasıyla avantajlı duruma gelen Rusya'yı engellemek için tekrar Babıâli'ye yanaşmak durumunda kalmıştır. Ancak Napolyon'un ikili ilişkilerde meydana getirdiği güven bunalımı her zaman masada yerini almıştır.

Mısır meselesinde artık fiili olarak üçlü ilişkiler söz konusu olmaya başlamıştır. Fransa-Osmanlı-Mısır şeklinde politik ilişkiler cereyan etmiştir. Fransa Mısır'a ayrı bir varlık gibi davranıyordu. Fransız yatırımları ve bunun sonucunda Mısır'a Babıâli'den bağımsız verilen krediler Mısır'ı ekonomik olarak boyunduruk altına alma girişimleriydi. Kredi verilmesi meselesi Fransa'nın Mısır üzerinde hâkimiyet kurmasının en önemli göstergesi olmuştur. İlk kredinin 300.000 dolar gibi yüksek bir rakam olması ilginçtir ve anlamlıdır. Mustafa Sabri'nin Fransız raporlarına dayanarak tezinde yazdığı gibi kredilerin amacı Mısır'ı istikraza sürüklemek ve böylece ticari olarak tüm Mısır gelirlerinin kontrol edildiği ve yönetildiği Fransa için koloniye uygun bir ortam meydana getirmektir.⁶⁷ Nitekim sürekli krediler alınmış ve 1833'ün sonunda bu rakam 20 milyon dolar yani 100 milyon franga çıkmıştır.⁶⁸

Mehmet Ali Paşa bu oyunun farkındaydı ve Fransa'ya güven duymamakla birlikte amaçlarını gerçekleştirmek için Fransa'dan başka yardım alacağı ülkenin olmadığının da bilincindeydi. Nitekim Kütahya savaşından sonra bizzat Fransa'nın Doğu sorununda hakem olmasını isteyerek bunu açıkça ortaya koymuştur.⁶⁹ Esasen Fransız kamuoyunda bir kısım liberaller Mehmet Ali'yi reformcu olarak görüyor ve sempati duyuyorlardı. Alaeddin El Khani, tezinde özellikle Fransız kamuoyunda ciddi bir hayranlığın olduğundan bahsetmektedir.⁷⁰ Üstelik bu hayranlık, Paşa'nın *İngilizlere karşı kullanılacak adam* olacağı fikriyle iyice doruğa çıkmaktaydı. Mehmed Ali Paşa'nın Fransa ile ilişkilerinde böyle bir kamuoyunun varlığının etkili olabileceği ihtimal dâhilindedir. Ortaya çıkan halkın idareye yaklaşımı hususu Doğu sorununu Batı tarafından uygulamaya koyulan stratejinin tam da

⁶⁵ Vinot, *a.g.e.*, s. 32.

⁶⁶ Aynı eser, s.33.

⁶⁷ Sabry, *L'Empire égyptien sous Muhammed Ali et la question d'Orient (1811-1849)*, s. 311.

⁶⁸ Sabry, *aynı sayfa*.

⁶⁹ Sabry, *a.g.e.*, s, 405.

⁷⁰ Khan Alaeddin, *l'opinion française et la question d'orient pendant les campagnes d'Ibrahim Pacha en Syrie de 1831 a 1833*, faculté de lettre de l'université de Paris, these de doctorat, 1938, s. 34-36.

merkezinde yer almıştır. Başka bir ifadeyle, Doğu, Osmanlı Devleti'ni istemeyen yerel halklar ile işbirliği içerisinde olunarak Batı tarafından idare edilmeliydi.

Doğu sorunu aslında Fransız politik paradigmasıydı. Çünkü Richelieu'den itibaren çıkarlarını deniz aşırı ülkelerde gören bir politik anlayış yürütülmekteydi. Başta Mısır olmak üzere Yakındoğu-Levant vazgeçilmez bir yer olarak görülmüştü. Gelişen süreçte Mısır'ın İngiliz hâkimiyetine girmesi Fransız kamuoyunda Osmanlının paylaşılma emaresi olarak yorumlanmış ve artık pastadan pay alma fikri giderek diplomatlarda görünmeye başlamıştır.⁷¹ Bu durum sonuçta büyük devletler arasında ciddi rekabeti de körükleyen bir etmen olmuştur.

Sonuç :

Fransa devrim sonrası gelişen fikirlerin aksi istikametinde çelişkili olarak eski yayılmacı politikalarına tekrar dönüş yapmıştır. Yeni fikirler özgürlük, eşitlik ve kardeşlik gibi insanı esas almaktaydı. Ancak Taleyrand gibi diplomatların elinde bu evrensel değerler, geri kalmış milletler olarak görünen Doğu halklarına medeniyet götürülmesi diye kılıflanan sömürü düzeninin kurulmasındaki temel manevi araçlar haline dönüştürüldü. Mısır'ın işgali Büyük İskender'e özenen Napolyon'un bölgeye medeniyet götürme isteği olarak aktarılmaya çalışılmıştır. Esasen Napolyon da böyle düşünmektedir.

Mısır'ın işgali dönemin Direktuar'ının yıldızı parlayan Napolyon'dan bir kurulma projesi olarak kabul edilmektedir. Burada çift taraflı bir oyun söz konusudur. Bir yandan Direktuar Napolyon'un başarısız olacağı üzerine stratejisini kurduğunu görmekteyiz. Diğer yandan Talleyrand tarafından yönlendirilen Napolyon'un muhtemel bir başarıda Fransa'ya dönüp iktidarı ele geçirme planlarını müşahade etmekteyiz. Buna bağlı olarak da Napolyon kendisinin olmayışının Fransa'da bir güvenlik zaafı doğuracağını hesaba katmış ve başarısızlık olsa bile Fransa içinde meydana gelecek karışıklıkta Direktuar'ın suçlanacağını ve kendisinin kurtarıcı olarak karşılanacağını düşünmüştür. Nitekim Mısır'da yenilmesine rağmen ülkesindeki iç karışıklık onun bu yenilgisini unutturmuş olduğu gibi Direktuar'ın yerine geçmesini ve hatta imparator olmasını sağlamıştır. Netice de Mısır'a saldırarak görevlendirilen Napolyon, beraberinde birçok bilim adamıyla birlikte İskenderiye'ye çıkarma yapmıştır. Bölgede bir Fransız kolonisi kurmayı hedeflemiş hatta bu koloniyi Firavun dönemlerindeki gibi bir hayat sürecek yer olarak tasarlamıştır.

Napolyon'un Mısır'ı işgal etmesi bölgedeki dengeleri değiştirmiş, İngilizlerin Rusların tarafını bırakarak Osmanlı Devleti'ne yaklaşmalarına sebep olmuştur. Askeri bakımdan eski gücünden uzak olan Babîli İngiliz yardımını kabul etmiştir. Bu destekle asıl gücün Osmanlıdan oluştuğu Cezzar Ahmed Paşa kumandasındaki ordu Akka üzerine yürüyerek Napolyon'u yenilgiye uğratmış ve Napolyon'un Mısır hülyasını sona erdirmiştir. İttifak sonucunda elde edilen zafer, Osmanlı Devleti'nin artık topraklarını bile kendi başına savunamayacak durumda olduğunu gösteren vahim bir durum olarak kabul edilmiştir.

⁷¹ Vlad, a.g.e., s.15.